

SOMONIYLAR SULOLASINING KELIB CHIQISH TARIXI VA ULARNING HUQUQIY MAQOMI

Namangan Davlat Universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti Tarix yo'nalishi talabasi
To'xtasinov Mira'zam Abdujabbor o'g'li

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'rta Osiyoda IX – X asrlarda hukm surgan Somoniylar sulolasining kelib chiqishi va ularning huquqiy maqomi haqida olib borilgan yangi ilmiy tadqiqotlar natijalari haqida ma'lumotlar berildi.*

Kalit so'zlar: *Balx, Toxariston, Yabg'ular sulolasi, Ismoil Somoniy, Xuroson va Movarounnahr, "Tarixiy Tojikiston", "Somoniylar davlati", Buxoro, Somonxudot.*

Аннотация: *В статье представлена информация о результатах новых научных исследований о происхождении и правовом статусе династии Сомани, правившей в Средней Азии в IX-X веках.*

Ключевые слова: *Балх, Тахаристан, династия Ябгуляров, Исмаил Самани, Хорасан и Моваруннахр, «Исторический Таджикистан», «Государство саманистов», Бухара, Сомонхудот.*

Abstract: *The article provides information on the results of new scientific research on the origin and legal status of the Somani dynasty, which ruled Central Asia in the 9th-10th centuries.*

Key words: *Balkh, Takhoristan, Yabgulyar dynasty, Ismail Samani, Khorasan and Movarunnahr, "Historical Tajikistan", "State of Samanis", Bukhara, Somonkhudot.*

KIRISH

Yozma manbalarda Somoniylar sulolasining turli vakillari, ular hukm surgan davrdagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy ahvol haqida batafsil ma'lumotlar mavjud. Lekin Somoniylar sulolasining kelib chiqishi haqidagi ma'lumotlar juda ham kam va bir-biriga ziddir. Shuning uchun bu masala shu paytgacha hali aniq yechimini topmagan. Somoniylarning asl kelib chiqishi noma'lum bo'lsa ham, ko'pchilik mutaxassislar orasida ularning kelib chiqishi fors va Sosoniylar sulolasi bilan bog'liq degan xato fikr hukm surib kelmoqda. Bu esa boshqa mutaxassis bo'lmagan olimlarning tadqiqotlarida va deyarli barcha ensiklopedik nashrlarda o'z ifodasini topgan. Tojikistonda esa Somoniylarning hukmronlik davri "tojik davlatchiligi" deb ta'riflanadi va Tojikiston Respublikasining davlat ramzlarida ham aks etdirilgan. Dushanbeda Ismoil Somoniyning bahaybat haykali o'rnatilgan, pul birligi "somoniy" deb ataladi va h.k. "Tarixiy Tojikiston" deganda ham tojik olimlari Somoniylar davlatining hududlarini nazarda tutadilar va bu Tojikiston Respublikasining davlat ramzlarida ham o'z ifodasini topgan.

ASOSIY QISM

Har bir tarixchi va sharqshunosga ma'lumki, Markaziy Osiyoda arablar bosqiniga qadar sug'd, boxtar, xorazm va turk tillari ishlatilgan. Yangi fors tili arablar bosqinidan keyin IX – X asrlarda shakllana boshlagan. Yangi fors tilidagi she'riyat dastlab Safforiylar saroyida qo'llab-quvvatlandi, ulardan keyin esa fors tilida ijod qiluvchi shoirlar Somoniylar saroyida boshpana topdilar. Somoniylarning kelib chiqishi turk bo'lsa ham ular yangi fors tiliga homiylik qildilar. Ammo Somoniylar davrida ham yangi fors tili faqat saroy ichida tor doirada ishlatilgan. Davlat tili sifatida arab tili ishlatishda davom etgan. Somoniylar saroyida shoirlarning ko'pchiligi arab tilida ijod qilganlar, faqat bir nechta shoir ikki tilda – arab va yangi fors tillarida she'r yozganlar. Somoniylarga tobe bo'lgan aholining aksariyatini turklar va ular bilan qo'shilib ketgan sug'dlar tashkil etgan, ular esa turk va sug'd tillarida so'zlashishda davom etganlar. Yangi fors tili Buxoro va Samarqand aholisi orasida ham ishlatilgan, chunki arab va fors bosqinchilari mahalli aholi, ya'ni sug'dlar va turklarni shahardan haydab chuqarib, ularning uylarini egallagan edilar. Somoniylarning qilgan yana bir xizmati, E.Rahmon fikriga ko'ra, shundan iboratki, "ular oriylar yashagan keng hududlarni, ya'ni Movarounnahr va Xuroson o'z hukmronligi ostida birlashtirishga muvaffaq bo'ldilar va u yerlarda markazlashgan hokimiyat o'rnatdilar. Birinchidan, o'sha davrda Movarounnahr va Xuroson aholisi juda turli xil edi va uning katta qismini turklar tashkil etgan edi, chunki arablar va forslar bosqiniga qadar Movarounnahr va Toxoriston Turk xonligining tarkibiga kirgan. Xurosonga ham turklar xiyoniylar va eftaliylar davri (IV-V asrlarda) dan boshlab ko'plab kirib borganlar. Ikkinchidan, hech qanday "Somoniylar davlati" yo'q edi. Rasman ular Abbosiylar xalifalarining voliyolari bo'lib, ularga itoat qilganlar va ularning barcha buyruqlarini so'zsiz bajarganlar. Somoniylarning mahalliy ma'muriyati Abbosiylarning boshqaruv tizimi bilan bir xil edi. Ismoil Somoniy hech qachon mustaqillikka intilmagan, aksincha, u bir necha marta Bag'doddagi boshliqlaridan xalifaning shaxsiy soqchilari qatorida xizmat qilishni so'ragan. Ammo har safar uning iltimosi rad etilib, u amir unvonli oddiy voliy lavozimi bilan qanoatlanishga majbur bo'lgan. E.Rahmon, bu davr bo'yicha mutaxassis emas, hatto tarixchi ham emas, Somoniylar tarixi bo'yicha chet ellik olimlarining yangi tadqiqotlarni bilmaydi. Lekin Tojikistonlik olimlar biladilar, ammo o'zlarini bilmaslikka olib, o'z xalqini va prezidentini aldashda davom etmoqdalar. Chunki ularda bu yangi tadqiqotlarga javob berishga yaraydigan hech narsa yo'q, bu yangi tadqiqotlar esa Tojikistonning yolg'onga asoslangan milliy davlatchilik konsepsiyasini butunlay bekor qiladi. Bu haqiqiy paneroniy milliy shovinizmdan boshqa narsa emas, shunga o'xshash qarashlarni qirg'izlarning "milliy mafkurasini" kuzatish mumkin, faqat ularda panturkchilikka asoslangan millatchilik da'volari ilgari surilgan. Balki bu sun'iy ravishda tuzilgan mayda "millat" larga xos jihat bo'lsa kerak. Ular orasidagi farq shundan iboratki, qirg'izlar yaqin o'tmishda ham ko'chmanchi qabila hisoblangan, "tojiklar" esa – bu Markaziy Osiyoda turkiy tilli aholi orasida yashovchi turli eroniy

tillarda so‘zlashuvchi va kelib chiqishi har xil bo‘lgan guruhlardan “qizil ruslar” tomonidan sun‘iy ravishda tuzilgan odamlar to‘plamidir.

MUHOKAMA

Yuqorida keltirilgan barcha ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, Tojikistonda hukumat darajasida tarixni soxtalashitirish olib borilmoqda. Shuning uchun Somoniylar sulolasining asl kelib chiqishini aniqlash hozirgi kunda tarix fani oldida turgan eng dolzarb masalalardan biridir. Somoniylarning kelib chiqishi haqida ma‘lumot beruvchi manbalar ko‘p emas. Ularning ko‘pchiligi so‘nggi asrlarga mansub. Bu manbalarda Somoniylarning ajdodlari turk bo‘lganligi qayd etilgan. Somoniylarning bobokaloni Somon-xudotning shajarasida turkcha ismlar borligi aniqlangan. Lekin shu vaqtgacha bu ma‘lumotlar ilmiy jihatdan ishonchli hisoblanmas edi. Chunki bu “tojik xalqi va uning davlatchiligi” konsepsiyasiga zid edi. Oxirgi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida Somoniylarning kelib chiqishi qadimgi turklar bilan bog‘liq bo‘lganligiga ishora qiluvchi asl manbalar topildi. Xususan, tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, Somonxudotning bobokaloni Bahrom Chubin Sosoniylarning harbiy xizmatida bo‘lgan o‘g‘uz qavmiga mansub sarkarda bo‘lgan. U Xuroson voliysi etib tayinlangan va Balx shahrida yashagan. Bu yerda unga qarashli yerlar va mulklar bo‘lgan. 590-yilda u Sosoniylarga qarshi qo‘zg‘olon ko‘tarib, mag‘lubiyatga uchragandan so‘ng turklar tomonga qochib o‘tgan va Buxoroda turk xoqonining qiziga uylangan. Ana shu oilaning avlodlari Somonxudotning ajdodlari bo‘lgan. Taxmin qilinishicha, ular Farg‘ona vodiysidagi Qubo shahrida yashaganlar. Ayrim manbalarda yozilishicha, Somoniylarning ajdodlari islomdan oldin butun Movarounnahr hukmdorlari bo‘lganlar. Bu ma‘lumot shunga ishora qiladiki, Somoniylar o‘zlarini turk xoqonlarining avlodlari deb hisoblaganlar. Chunki islomga qadar butun Movarounnahr hukmdorlari faqat turk xoqonlari bo‘lishi mumkin edi. Bu ma‘lumotni aniq tasdiqlovchi dalil ham topildi. Buyuk Britaniyadagi Oksford universitetining numizmatik fondida amir Mansur ibn Nuh tomonidan 968-969-yillarda Buxoroda zarb etilgan kumush dirham saqlanadi. Uning old tarafida arabcha yozuvlar, orqa tarafida esa o‘ng tomonga qarab turgan hukmdor surati tasvirlangan. Uning yuz tuzilishi, qulog‘idagi ziragi va boshidan orqasiga osilib turgan kokili uning qadimgi turk hukmdori ekanligidan dalolat berib turibdi.

XULOSA

XIV – XV asrlarda Samarqand Amir Temur va Temuriylarning poytaxti bo‘lganda, Buxoro va Samarqandda katta qurilish ishlari olib borildi, shunda bu yerga Erondan minglab me‘morlar, hunarmandlar va quruvchilar taklif etildi, chunki Eron Temuriylarga qarashli yer edi. XVI-XVIII asrlarda, Shayboniylar Safaviylar bilan uzoq vaqt olib borgan urushlar davomida asir qilib olingan barcha eronliklar qulga aylantirilib, Buxoro va Samarqandda qoldirilgan. 1810-yilda Marvdan Turkistonga taxminan 40 ming eroniy oilalari ko‘chirilgan va asosan Samarqand va Buxoro atroflariga joylashtirilgan edi. Ularning bir qismi turk, lekin asosiy qismi fors edi. XIX-XX asr boshlarida qul savdosi bilan asosan hindlar va turkmanlar

shug'ullanganlar, ular Turkistonning qul bozorlariga Erondan minglab qullarni keltirganlar. Buxoroda ham katta qul bozori bor edi. Fors qullari eng arzon edi – bir rus qulining narxiga 6 ta fors qullarini sotib olish mumkin edi. XIX asr o'rtalarida Buxoro aholisining chorak qismini o'zbeklar, to'rt dan uch qismi esa fors qullari tashkil qilar edi. Erondan odamlarni ko'chishlar 1917-yildagi rus inqilobiga qadar davom etgan. Shi'a mazhabiga e'tiqod qiluvchi aholining ko'pligi sababli 1910-yilda Buxoro xonligida sunniylar va shi'alar o'rtasida katta to'qnashuv sodir bo'ldi. Buxoro va Samarqand shaharlarining aholisi ana shunday shakllangan, lekin ulardagi hokimiyat Turk xoqonligi davridan boshlab rus istilosiga qadar har doim turklarning qo'lida bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Нейматов Н. Давлати Сомониён. –Ирфон. 1999. Б. 328.
2. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. T.: Sharq, 2000.
3. Murtazaeva R.H. va b. O'zbekiston tarixi (Ma'ruzalar matni). T.: 2000.
4. Axmedov B. O'zbekiston tarixi manbalari. T., «O'qituvchi», 2001.
5. Mavlonov O'. Markaziy Osiyoning qadimgi yo'llari. T., 2008.
6. Shamsutdinov R. va Karimov Sh. Vatan Tarixi. –T.: Sharq. 2010. B. 511
7. Homidiy N. Daholar davrasi. –T.: O'qituvchi. 2011. B. 352.
8. Эшов Б.ва Одилов А. Узбекистон Тарихи. – Тошкент. 2014. Б. 489.
9. Камолитдин Ш. Исмоил ибн Ахмад ас-Сомоний. Scholars press. 2017. Б. 93.
10. Уватов У. Буюк юрт алломалари. –Т.:, O'zbekiston. 2020. Б. 426.
11. Boydedayev D. /Buxoro faxri – Ismoil Somoniy. Yangi O'zbekistonning umidli yoshlari. 14-son. 28.05.2022-y.
12. <https://buxoroisharif.uz/5115/?amp=1>
13. <https://shosh.uz/uz/mutafakkirlar-abu-abdulloh-xorazmiy/>
14. [http://xorazmiy.uz/oz/pages/view/32.](http://xorazmiy.uz/oz/pages/view/32)